
LA JERARQUIA DE L'IDIOMA: LLUÍS D'APERÇÓ, UNA VISIÓ CATALANA DES DE L'EDAT MITJANA

ELENA GRÍNINA

eagrinnina@yandex.ru

Universitat de Relacions Internacionals de Moscou

Resum: Entre els tractats de la «Gaya ciència» dels trobadors, l'obra del català Lluís d'Averçó «Torcimany», escrita a finals del segle XIV, ofereix un gran interès ja que absorbeix la major part del coneixement en el camp de la filologia que havia acumulat l'edat mitjana. El tractat està escrit en català, però el més important és que el seu text fou escrit per la mà del mateix autor. El català Lluís d'Averçó, encara que descriu la llengua provençal, pren plena consciència que aquesta és molt similar al català i ja té la idea del prestigi del seu propi idioma.

El propòsit d'aquest article és mostrar quines són les idees de l'autor sobre l'estructura de la llengua, a saber, quines unitats de llenguatge descriu i com les defineix. El mètode de la investigació és l'anàlisi comparativa de conceptes com *lletra*, *paraula*, *oració* i *sentència*, que denoten les unitats de quatre nivells de l'idioma diferents. La comparació dels termes que utilitza Lluís d'Averçó amb l'aparell conceptual de la ciència moderna ens permet afirmar que els judicis dels filòlegs medievals estan lluny de la primitivitat i la ingenuïtat. Alguns judicis fins i tot són consonants amb certs postulats de la lingüística actual.

Paraules clau: tractats de la «Gaya ciència», lletra, dicció, oració, sentència, català, Lluís d'Averçó, «Torcimany»

Abstract: Among the treatises of the «gay science» of the troubadours, the work of the Catalan Lluís d'Averçó «Torcimany», written at the end of the 14th century, is of particular interest, because it absorbs most of the knowledge of philology accumulated in the Middle Ages. The treatise is written in Catalan, but more important is the fact that the treatise was written by the author himself. Although the Catalan Lluís d'Averçó describes the grammar of the Provençal language, he is aware of the prestige of his native language, the Catalan.

The purpose of this article is to show what are the author's ideas about the structure of the language, that is which are the units of the language that he identifies and how he defines them. The research method is a comparative analysis of such concepts as *letter*, *word*, *sentence* and *utterance*, which denote units of four different levels of language. The comparison of the terms used by Lluís d'Averçó suggests that the judgments of medieval philologists are far from primitive and naive. Some of his judgments are even consonant with some of the postulates of modern linguistics.

Keywords: treatises «gay science», letter, word, sentence, énoncé (utterance), Catalan, Lluís d'Averçó, «Torcimany»

LLUÍS D'APERÇÓ I ELS TRACTATS DE GAYA CIÈNCIA

La noció de jerarquia dels elements del sistema de la llengua no és un descobriment de la lingüística del segle XX, implícitament ja existeix en els primers escrits filològics. Molts termes i conceptes que emprem avui tenen una història molt llarga. Apareguts en la gramàtica grega, van ser acceptats pels autors de l'edat mitjana i posteriors èpoques. Al mateix temps, la terminologia llatina va ser totalment o parcialment prestada i adaptada a les llengües d'Europa, i es van repensar molts conceptes.

En aquest sentit, l'obra del català Lluís d'Averçó «Torcimany», escrita a finals del segle XIV, ofereix un gran interès per dos motius. En primer lloc, és l'últim d'una sèrie de tractats anomenats de Gay Saber o Gaya ciència que van aparèixer durant dos segles (des de finals del segle XII fins a finals del segle XIV) i estan associats a la lírica dels trobadors (Riquer 1964: 560 – 564, Archer 1991: 376). I, per tant, absorbeix, sent bastant voluminosa, la gran majoria del coneixement en el camp de la filologia que ha acumulat l'edat mitjana. És ben conegut que els tractats de Gaya ciència són les primeres obres veritablement filològiques d'Europa Occidental; estan escrites no en llatí sinó en romanç i descriuen la gramàtica de la llengua provençal (Johnston 1981: 151-167, Sobré 1982: 330). En segon lloc, el tractat està escrit en català, però el més important és que el seu text fou escrit per la mà del mateix autor, és a dir, el text no ha estat sotmès a cap distorsió, tergiversació o deformació per part dels copistes. Va ser en l'edició de l'autor que es va publicar el 1956. Una d'aquestes còpies es conserva a la Biblioteca de literatura estrangera a Moscou i està disponible per a l'estudi. El català Lluís d'Averçó, encara que descriu la llengua provençal i pren plena consciència que aquesta és molt similar al català, ja té la idea del prestigi del seu propi idioma i se sent orgullós de ser català.

Què va motivar Lluís d'Averçó a recórrer a aquest tema? La resposta és molt senzilla. Es tracta d'un enfocament pragmàtic, que és una de les característiques inalienables de tots els tractats de Gaya ciència: es van crear per ensenyar als trobadors les regles de la gramàtica de la llengua provençal. La majoria dels tractats van ser escrits fora de Provença o altres territoris del sud de França i estaven dirigits a aquells trobadors per als quals la llengua provençal no era materna perquè eren principalment catalans i italians. Són ells els qui necessitaven aquest manual per a no fer errors gramaticals i lèxics.

El propòsit d'aquest article és mostrar quins són els punts de vista de Lluís d'Averçó sobre l'estructura de la llengua, a saber, quines unitats de llengua descriu aquest autor català i com les defineix, perquè és prou interessant veure com algunes reflexions de l'autor són consonants amb certs postulats de la lingüística actual. És lògic que algunes definicions modernes que s'addueixen en aquest article es prenguin de les obres que es consideren clàssiques en la lingüística russa.

La idea que la llengua té la seva estructura que es caracteritza per diferents nivells, pel que sembla, es va formar quan es va fer necessari classificar els errors. Així doncs, Lluís d'Averçó, seguint els seus predecessors, descriu quatre nivells, les unitats bàsiques de les quals són *lletra, dicció, oració i sentència*.

LLETRA

Lluís d'Averçó considera la lletra, amb raó, com una representació gràfica:

Propiament letra es forma, ço es, una pintura feta axí com *a e b e c*, e axí de las altras letras, las quals letras formadas o pintadas cascuna per sa natura propiament [...] Phom forma aquelha forma pintada, ço es, la letra ab veu, e pren lo seu propi significat, ab lo seny natural segons que l'actor lo ha volgut inposar... (Casas Homs 1956: I, 34).

A primera vista ens sembla que donant definicions de so i lletres Lluís d'Averçó subratlla la seva diferència. No obstant això, en primer lloc, l'autor no sempre resulta coherent en la seva delimitació. En segon lloc, la naturalesa de la relació entre el so i la lletra apareix distorsionada, ja que era la lletra el que es considerava la unitat fonètica bàsica, segons l'autor «... veu es fundament de letra» (Casas Homs 1956: I, 30).

És molt important també que l'autor distingeixi dos aspectes de la forma externa: sonora i gràfica. Com sabem, barrejar els dos conceptes fonètics principals (el so i les lletres) és una característica dels escrits gramaticals dels autors medievals. Per exemple, un altre autor català de finals del segle XIII, Jofre de Foixà, utilitza la paraula *letra* per denotar *so* i *lletra*, sense veure la diferència entre ells (Riquer 1964: 173-181, Fàbregas 2010: 81-95, Grínina 2010: 145-154). I aquesta barreja no és accidental, ja que el *so* i la *lletra* realitzen la mateixa funció distintiva, és a dir, serveixen per distingir el so o la lletra de les paraules. La distinció consistent entre so i lletra només va començar al segle XX. Mentrestant, Lluís d'Averçó defineix dos conceptes: veu i lletra. El context mostra que la paraula *veu* es pot interpretar com a veu, sonància, so. L'autor entén el so com a closca material de la paraula:

...la veu es siti de la paraula. Com la paraula concebuda en l'enteniment no's poria formar sens la veu, la qual entra dins la orella d'aquell qui cu la veu, e en aquell entrant la veu, s'engendre la paraula dins la sua pensa; la qual paraula per la veu es mostrada defora la sua vera significació per la boqua d'aquell qui inspira la veu. (Casas Homs 1956: I, 30)

Aquesta observació és d'especial interès ja que demostra que les idees de Lluís d'Averçó sobre la llengua estaven molt per davant de les idees dels seus contemporanis.

DICCIÓ

La unitat bàsica de la llengua, segons l'autor del tractat, és la *dicció*. Utilitza tres sinònims per denotar-la: *paraula*, *dicció*, *mot*. El més comú és *dicció*, i els exemples concrets del text indiquen el caràcter neutral del terme. *Paraula* sol aparèixer en combinacions com *paraula humana*, *paraula de l'hom*. *Mot*, aparentment, té una connotació col·loquial i és extremadament rar. Segon la tradició establerta de confiar en les autoritats, l'autor català del segle XIV pren la definició de *paraula* d'un gramàtic llatí del segle VI i, seguint Priscia (Keil 1855: 53), entén la paraula com una unitat mínima, dotada d'un significat semàntic:

Dicció sapiats que es la menor part d'oració construïda, ço es, en ordinació composta, e per ço dic la menor part, esguardant la oració que es lo tot [...] E per tal he dit demunt que dicció es la menor part d'oració, com en oració ha molts e diverses diccions o mots, ab las quals se acaba perfetament... (Casas Homs 1956: I, 45).

En definir una paraula a través d'una unitat de nivell superior, Lluís d'Averçó parteix del paper que juga la paraula en la construcció d'una oració, que representa una certa unitat semàntica.

La distribució d'unitats de llengua a diferents nivells, Lluís d'Averçó la il·lustra de la manera següent: «... e per ço axí com letra es la menor part de dicció, axí dictió es la menor part de oració» (Casas Homs 1956: I, 45). Aquesta afirmació sembla una mica ingènua, però el més important aquí és l'essència, i aquesta es manté inalterada fins al dia d'avui i mostra vivament la continuïtat de la tradició lingüística. Compareu-la amb la definició feta pel lingüista rus Solntsev:

...una oració és un sistema, els elements del qual són paraules; les paraules són sistemes, els elements dels quals són morfemes. En cert sentit, les petxines de so o la imatge acústica dels morfemes també es poden definir com a sistemes, els elements dels quals són fonemes. (СОЛНЦЕВ 1978: 87)¹

Citem també el lingüista nord-americà Ronald Langacker:

Dans le cadre de la GRAMMAIRE COGNITIVE, toutes les structures grammaticales sont jugées symboliques. Lexique, morphologie et syntaxe constituent un continuum d'unités symboliques, chacune formée par l'association d'une structure sémantique et d'une structure phonologique. (Langacker [1987] 1991: 106)

Crida l'atenció que el principal criteri per a Lluís d'Averçó en l'avaluació de fets lingüístics és l'oposició «correcte» - «erroni». Hi ha tres tipus bàsics d'errors: *barbarisme*, *solecisme* i *alhebolus*. *Barbarisme* és un error de lèxic, *solecisme* és un error gramatical; l'etimologia de la paraula *alhebolus*, Lluís d'Averçó la cerca al grec *alhe* ἄλλα (*estrany*) + *bole* (*sentència*): un error en el pensament expressat, possiblement alguna cosa il·lògica. Aquests termes són heretats pels autors medievals des de l'antiguitat, són àmpliament utilitzats en els tractats de *Gaya ciència*, però no podem trobar més que una definició comuna, que no revela l'essència d'aquests conceptes, sinó que localitza tipus d'errors: *barbarisme* paraula, *solecisme* oració, *alhebolus* sentència. Per tant, es tracta d'una classificació que parteix de la seva àrea de distribució, sigui paraula, oració o sentència.

ORACIÓ

Analitzant l'oració, Lluís d'Averçó en subratlla la relació tant amb la *dicció* com amb la *sentència*. Seguint Priscià (Keil 1855: 53-54), dona la següent definició:

Oració es de paraules ordinació sots sentencial rahó posadas, construidas e ordonadas, las quals paraulas retenen en elhas matexas començament, migania e fi de reó perfeta e vertedera, las quals paraulas ordonadas reonablament fan de vertedera sentencia clara demostració (Casas Homs 1956: I, 46).

Aquesta definició ens interessa perquè l'autor medieval català sosté clarament que les paraules s'integren en una determinada estructura, és a dir, l'oració es caracteritza per un ordre fix de paraules, que està en consonància amb les idees modernes sobre l'organització formal-gramatical de l'oració.

Igualment important és el fet que Lluís d'Averçó considera l'oració com una unitat des del punt de vista de l'expressió del significat, és a dir, l'essència d'això, segons l'opinió de l'autor, es manifesta en la plenitud de l'expressió del pensament, la qual cosa sona bastant modern. Compareu amb les definicions actuals: «... l'oració expressa un pensament relativament complet» (Москальская 1981: 16) o «l'oració és un conjunt de paraules que té sentit complet» (*Català cicle superior en línia*).

La idea dels dos diferents plans de les unitats lingüístiques és un altre moment no menys important que caracteritza la consciència lingüística dels primers filòlegs romànics.

¹ Aquí i d'ara endavant les traduccions del rus al català són meves – E.G.

L'èmfasi en els dos plans, és a dir el «pla d'expressió» i el «pla de contingut» (Grínina 1994: 70), s'il·lustra amb més claredat en l'àmbit de l'oració:

... aquesta dicció oració es proferta ab la paraula del hom, sotz veu literada e articulada, e aquesta literada articulació vol dir que aquesta dicció oració es apta per formals letras eser escrita, e ha en si articulació qui vol dir significació d'alguna final cauza. Ara comensem a la especia primera de la dita dicció oració, la qual especia es veu, tro a la sua darrera especia, qui es significació, on podetz veure que aquesta primera especia veu se pot ab la paraulla del hom proferir o pronunciar; e la segona especia d'aquesta dicció oració es letra, per tal com se pot ab literals formas escriuen demostrar; e la terça especia de aquesta dicció oració es articulació, per ço com se pot per verteders articles la sua sentència denotar. On podetz ací veure per ordinació retrogradada haver en tota vera oració tres finals causas nomenadas per lur nom oració. E la primera es oració mental, la segona es oració escrita e la terça es oració vocal. E la oració vocal ha son esguard en la paraulla del hom. E la oració escrita ha son esguard en la scriptura per la qual es escrita. Mas la oració mental ha son esguard en la sentència, ço es, en lo concebiment qui de las cosas escritas e ditas es estat fet en la dita mental cogitació (Casas Homs 1956: I, 235).

Aquests judicis completament racionals són una mena d'homenatge als autors medievals de la recerca lògica i semàntica, és a dir, modistes que, sota la influència de la lògica d'Aristòtil, es dediquen a la filosofia del llenguatge: d'acord amb aquesta ensenyança, existeix per a tots els idiomes un sistema gramatical únic universal i la tasca bàsica de la filosofia del llenguatge és establir-lo.

Quan Lluís d'Averçó parla de les dues cares de l'oració (forma sonora i forma significativa) es fa ressò de conceptes de la lingüística del segle XX. Compareu, per exemple, amb el postulat de Ferdinand de Saussure que el signe és com una moneda de dues cares —«Le signe linguistique est donc une entité psychique à deux faces...» (Saussure 1916: 98)—, és a dir, estableix un signe amb dos plans: el significat, que és el concepte, i el significatiu, que és la imatge acústica. Citem també un altre exemple més modern:

[...] pour un même signe, le signifiant, quelle que soit sa forme, et le signifié quel que soit son domaine, sont, par l'effet des structures de la langue qui les contient, deux faces constitutivement solidaires d'une même réalité: «L'entité linguistique n'existe que par l'association du signifiant et du signifié [...]» (Hagège 1985: 131).

SENTÈNCIA

És curiós que en el tractat no hi hagi una definició clara de *sentència*, que no és percebuda pels autors medievals només com una unitat d'un nivell superior, sinó, principalment, com a objecte d'estudi de la retòrica, la ciència de convèncer l'interlocutor amb l'ajuda del discurs decorat, mentre que la gramàtica, que és la forma correcta d'expressió, estudia la dicció i l'oració. Lluís d'Averçó i altres autors de Gaya ciència molt sovint utilitzen el terme *sentència*. Per exemple, parlant-ne, Lluís d'Averçó parteix de l'ordre de les paraules: «... las quals paraulas ordonadas reonablament fan de vertedera sentència clara demostració» (Casas Homs 1956: I, 46).

El més probable és que es basen en la definició que dona Priscia: «Sentencia est oratio generalem pronuntiationem habens, hortans ad aliquam rem vel dehortans vel demostrans quale sit aliqua» (Keil 1855: 432). Definint *sentència*, Priscia posa èmfasi en el judici general que incita o dissuadeix o denota alguna cosa. Però per a nosaltres és més important en aquesta definició que la declaració assumeixi la presència del destinatari, la qual cosa automàticament fa de la sentència una unitat de discurs. Comparem-la amb la definició donada per Vladimir Gak, un conegut lingüista rus: «L'oració, considerada en la interrelació de tots els nivells d'organització i contingut lèxic, en la seva relació amb la realitat descrita constitueix una unitat de discurs: una sentència» (Гак 1979: 8). I encara que la comprensió teòrica de l'oposició del llenguatge i el discurs es va fer possible només al

segle XX, Lluís d'Averçó i altres autors de Gaya ciència en la pràctica n'eren conscients de la diferència.

La sentència la tracten actualment tant la retòrica com la lingüística, en particular la lingüística del text. És un camp de recerca completament nou, com ho demostra la manca d'una terminologia única i universalment reconeguda. «Text», «discurs», «període», «conjunt sintàctic complex», «enunciat», «unitat de superfície», «discurs» -aquests són els noms que ha rebut una unitat superior i de més amplitud que el nivell de l'oració, és a dir, el nivell del text, en obres de lingüistes estrangers (Werner Kummer, Thomas Ballmer, Siegfried Schmidt, Egon Wehrlich, Teun van Dijk) i russos (Olga Moskalskaya, Ilya Galperin, Grigori Solganik, Elisaveta Referovskaya) entre d'altres.

CONCLUSIÓ

Molts dels termes (i els conceptes que hi ha darrere) que empren actualment tenen una història centenària. Apareguts en la gramàtica antiga, van ser acceptats pels autors de l'edat mitjana i posteriors èpoques. Al mateix temps, la terminologia llatina va ser totalment o parcial prestada, adaptant-la a les llengües d'Europa, i molts termes van ser repensats, plens de nous continguts. I un exemple n'és el tractat de Lluís d'Averçó «Torcimany», algunes reflexions del qual resulten confirmades per la teoria lingüística de les èpoques següents.

Per a concloure, cal subratllar dues idees. D'una banda, l'anàlisi de conceptes com *lletra*, *paraula*, *oració* i *sentència*, que denoten unitats de quatre nivells lingüístics diferents, i la seva comparació amb l'aparell conceptual de la ciència moderna ens permet afirmar que els judicis dels filòlegs medievals estan lluny de la primitivitat i la ingenuïtat (com es pensa habitualment). D'altra banda, algunes afirmacions de Lluís d'Averçó sobre la llengua estaven molt per davant de les idees dels seus contemporanis, fins i tot són consonants amb certs postulats de la lingüística actual.

ELENA GRÍNINA

eagrinnina@yandex.ru

Universitat de Relacions Internacionals de Moscou

BIBLIOGRAFIA

- Archer, R. (1991) «Tradition, genre, ethics and politics in Ausiàs March's "maldit"», *Bulletin of Hispanic Studies*, vol. 68, No. 3 (july), pp. 371-382.
- Ballmer T. (1985) *Linguistic Dynamics (Research in Text Theory)*, Ed. De Gruyter.
- Casas Homs, J. M. (1956) «*Torcimany*» de *Lluís d'Averçó*, *tratado retórico, gramatical y diccionario de la rima*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas / Barcelona, 2 volums.
- Català cycle superior*. [en línia], [consulta: 13.07.2019], [https://sites.google.com/site/catala5e6e/home].
- Fàbregas i Alegret, I. (2010) «La consciència lingüística catalana en el segle XIII a través de Jofre de Foixà: noves perspectives d'anàlisi», *La llengua catalana en temps de Jaume I*. Ed. Fundació Germà Colón, Castelló de la Plana, pp. 81-95.
- Gramàtica del català contemporani* (2008) dir. per J. Solà, M.R. Lloret, J. Mascaró, M. Pérez Saldanya. Ed. Empúries, Barcelona, 3 volums.
- Grínina E. (1994) «Els primers tractats gramaticals de Catalunya i la lingüística moderna», *Mitteilungen der Deutsch-Katalanischen Gesellschaft* Nr. 28, X Col·loqui Internacional de Llengua i Literatures Catalanes, Frankfurt am Main, pp. 70 – 71.
- Grínina E. (2010) «L'aportació de Jofre de Foixà (segle XIII) a la filologia romànica», *La llengua catalana en temps de Jaume I*. Ed. Fundació Germà Colón, Castelló de la Plana, pp. 145-154.

- Hagège C. (1985) *L'Homme de paroles: contribution linguistique aux sciences humaines*, Ed. Fayard Folio-Essais.
- Johnston, M. D. (1981) «The Translation of the Troubadour Tradition in the Torcimany of Lluís d'Averçó». *Philological Quarterly*, vol. 60, No. 2, (Spring), pp. 151-167.
- Keil. H. (1855) «Prisciani Institutionum grammaticae», *Grammatici latini*, Leibzig, volum II.
- Langacker R. W., Vandeloise Cl. (1991) «Noms et verbes», *Communications*, 53, Sémantique cognitive, sous la direction de Claude Vandeloise, pp. 103-153. [en línia], [consulta: 13.07.2019], [www.persee.fr/doc/comm_0588-8018_1991_num_53_1_1804].
- Riquer M. (1964) *Història de la literatura catalana*, Ed. Ariel, Barcelona, vol. 1.
- Saussure F. [1916] (1978) *Cours de linguistique générale*, Ed. Payot, Paris.
- Sobré J. M. (1982) «Ausàs March, the Myth of Language, and the Troubadour Tradition», *Hispanic Review*, vol. 50, No. 3 (Summer), pp. 327-336.
- Van Dijk T. (1980) *Estructuras y funciones del discurso*, México, Siglo XXI.
- Wehrlich E. (1976) *A text grammar of English*, Ed. Quelle und Meyer.
- Гак В.Г. (1979) *Теоретическая грамматика французского языка: морфология*, Москва, Высшая школа. (Gak V. *Teoreticheskaya grammatika frantsuzskogo yazyka: morfologiya*, Ed. Moscou, Vysshaya schkola).
- Солнцев В.М. (1978) *Язык как системно-структурное образование*. Москва, Наука, Solntzev V. *Yazyk kak sistemno-strukturnoe odrazovanie*, Ed. Moscou, Nauka).
- Москальская О.И. (1981) *Грамматика текста*, Москва, Высшая школа, (Moskalskaya O. *Grammatika teksta*, Ed. Moscou, Vysshaya schkola).